

odolnější a životaschopnější. Již za 20 minut se mládě staví na nohy a během hodiny je schopno následovat matku i na velmi dlouhé vzdálenosti.

Jak dospělá zvířata, tak i mláďata dobře snášejí někdy tvrdé klima v přírodních podmínkách a jsou velmi nenáročná na potravu. Ve své domovině, hlavně v době sucha, konzumují různé druhy suchých a tvrdých travin a keřů. Tento druh potravy plně stačí uhradit potřebu organismu. Proto při chovu v zajetí musí být pečlivě sčítáno složení krmné dávky. Nevhodné krmění příliš kvalitními krmivy vede nezřídka k patologické obezitě a snižuje reprodukční schopnosti zvířat. Heck (1973) se při počátku chovu osla somálského obával ponechat hřibatům volný přístup ke studené vodě, aby si mláďata nezachladila zažívací trakt. Jako jedinou tekutinu přijímala mláďata pouze mléko od svých matek. Z původního dobře míněného opatrného postupu se vyvíjela pověra, že mláďata nesmějí mít vůbec přístup k vodě a deformované stanovisko našlo dokonce i svůj odraz v literárním záznamu. Zkušenosti z pokračujícího chovu ale ukázaly, že stálý

přístup všech zvířat k vodě nepřináší problémy.

Chování zvířat v zajetí značně ovlivňuje ošetřovatel. Zvířata, která byla pro Zoo Basilej odchycena v přírodě, byla původně velmi plachá, ale již po 1,5 roce se nechávala uchopit za ohon či hřívku, aniž by divoce vyrazela a prchala. Ošetřovatel denně nutil osly ve výběhu k aktivnímu pohybu. Osli byli vycvičeni tak dokonale, že na povel měnili směr a chody a dokonce skákali přes překážky. Za své výkony byli odměňováni čerstvým okusem a nikdy nebyli trestáni. Díky tomuto cílenému pohybu si osli zachovávali dobrou kondici, nedocházelo k obezitě a nebylo nutné provádět časté korekce kopyt, neboť na kamenitěm povrchu výběhu si zvířata pravidelně obušovala rohovinu. V Zoo Ústí n. L. si osli nechají od svého ošetřovatele provést drobná ošetření a zkontrolovat končetiny. Ve výběhu se chovají poměrně klidně, dobře snášejí svého ošetřovatele a i určitý okruh lidí, které znají. Jistá lekavost na náhlé a neznámé podněty však zůstává zachována, přestože tato zvířata jsou již narozena v zajetí.

V České a Slovenské republice pouze dvě zoologické zahrady mají ve své sbírce tyto zvířecí unikáty. Jako první obohatila svou kolekci o divokého osla somálského Zoo Liberec, a to o dva hřebce s původem převážně z basilejské linie. V březnu 1992 se Zoo Ústí n. L. stala šťastnou majitelkou dvou párů tohoto poddruhu osla. Zvířata pocházejí z Tierparku Berlín a jsou pokračovateli původní linie Hai-Bar. Obě klisničky byly úspěšně připuštěny.

Dne 13. dubna 1994 se v ústecké zoo narodilo první mládě osla somálského. Naposledy bylo zaznamenáno páření jeho matky dne 9. března 1993, období březosti tedy trvalo 397 dní. Porod mláďata hřebce proběhl v noci, nebyl tedy sledován. Ráno po příchodu ošetřovatele stál vedle dospělé oslice její potomek a zdatně sál mateřské mléko. Novorozený oslík vypadal jako drobná kopie svých rodičů, nenesl ve své srsti žádné přechodné znaky mláďat. Matka se narodila 6. června 1990, v době porodu byla tedy zhruba 4 roky stará. Doufejme, že mladý oslík je nadějným příslibem úspěšného chovu do budoucna.

Gesto a dotyk v lidské komunikaci

Zdeněk Klein

V posledním příspěvku věnovaném lidské neverbální komunikaci se zmíníme o dvou důležitých komponentách II. řádu (viz ŽIVA č. 1/1994) - gestikulaci rukama a dotykovém chování. Stručně si znovu připomeneme užitečnost etologického přístupu k výzkumu lidského chování, zejména s ohledem na diskuse o smyslu nové disciplíny - etologie člověka. Podrobnější poučení, mj. také o dvou zbývajících komponentách, na

kteří se v našich člancích nedostalo, totiž o komunikaci pomocí čichu a chuti, vážný zájemce nalezne např. v české literatuře zmiňované v naší sérii článků. Obě tyto komponenty nejsou v mezilidské interakci zanedbatelné. Silná osobní nelibost se někdy vyjadřuje výrokem: „nemožu toho člověka ani cítit“ apod. Zvláštní význam má komunikace pomocí čichu v chování matka - kojenec, také v sexuálním chování lidoopů i člověka aj.

Gestikulace

O gestikulaci hovoříme při krátkodobé změně polohy části lidského těla, která buď doprovází řeč, např. zdůrazňuje určité tvrzení (gesta ilustrativní), nebo sama některé slovo či sdělení nahrazuje (gesta významová, sémantická). Termín pochází z latiny (gestus - posunek) a ujal se v mnoha jazycích. Klasifikaci gest lze provádět i podle dalších kritérií, např. podle částí těla, která se na nich podílí (nejčastější je gestikulace jednou či oběma rukama, hlavou apod.), podle jejich funkce v sociální interakci (gesta příkazující, gesta výhrůžná aj.), zvláštním případem jsou gesta akustická, kdy se sdělovaná informace přenáší

Jednoznačně vstřícné gesto dospělého orangutana (foto L. Hauser) a přítelušníka jihoamerického indiánského kmene z amazonské oblasti (foto Z. Veselovský)

zvukovou cestou, být neverbálně. Vzpomeňte na tzv. lusknutí prsty, ale také potlesk apod.

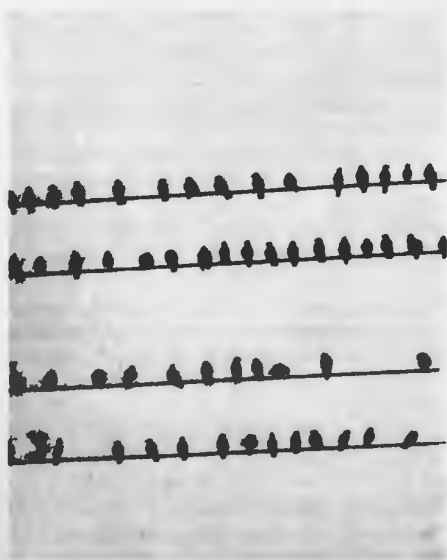
Gestikulace má specifický význam zejména tehdy, když je verbální komunikace z různých důvodů zcela znemožněna. Je to kupř. u hluchoněmých, kteří se dohodávají pomocí komplikované soustavy nejrůznějších gest (tzv. znaková řeč). První slovník české znakové řeči u nás vyšel v r. 1988 (nakl. Horizont) a obsahuje na 3 000 znaků. Nejen pro takové pojmy jako je čtverec, balit apod., ale také např. Antonín nebo Moskva.

Gestikulace vykazuje transkulturní odlišnosti a je třeba mít na paměti, že některá tzv. nevinná významová gesta mohou v jiném sociokulturním prostředí způsobit společenskou pohromu. Už jsme zmínili palec prostrčený mezi 2. a 3. prstem, tzv. figu borovů, což je např. na Slovensku znak pro odmítnutí, jinde je to znak zcela neznámý a např. na jihu Evropy má silný sexuální podtext. Velká působivost gestikulace je také známá z ne příliš vzdálené historie (viz např. filmové dokumenty s projevem Hitlera, Mussoliniho). Příklad gest - jednoznačné odmítnutí a také gesto sociálně vstřícné - dokumentují připojené obrázky.

Dotykové chování

Třeba na úvod říci, že ten nejužší tělesný kontakt mezi dvěma jedinci (samcem a samičkou) je u mnoha živočišných druhů nezbytnou podmínkou jejich rozmnožování. Stejně tak je pro optimální tělesný, ale i psychický (duševní) vývoj mladého jedince důležitý ten nejtěsnější tělesný kontakt mezi mláďetem a jeho matkou, např. u většiny savců, přičemž nejde zdaleka jenom o vlastní kojení. Platí to samozřejmě v plné míře i pro člověka a většina vývojových psychologů i pediatrů si tuto potřebu, kterou nelze nijak nahradit (!), dobře uvědomuje. Lze tedy na časnou separaci dítěte od matky, jak tomu ještě

Špačkové se vzájemnému tělesnému kontaktu vyhýbají a i v hejnu mezi sebou udržují určitou vzdálenost (distanční typ). Foto L. Häuser

Dobře srozumitelný neverbální signál - gesto odmítnutí. Foto Z. Merta

leckde bývá v porodnicích, případně na dlouhodobý pobyt nemluvnat v jeslích pohlížet jako na závažné rizikové faktory pro bezproblémový duševní a citový vývoj dítěte.

Často se v této souvislosti citují pokusy H. F. Harlowa (1981), který pokusně odchovával mláďata makaků rhesusů bez přítomnosti jejich matek, tedy bez možnosti jejich časté dotykové stimulace. Sociální chování včetně chování sexuálního, bylo u těchto jedinců v dospělosti výrazně poškozeno a jeho úplná náprava se ve většině případů nezdařila.

Pokud jde o dospělé jedince, některá zvířata úzký tělesný kontakt s jinými příslušníky svého druhu nejen dobře snášejí, ale dokonce v určitých situacích vyhledávají maximum tělesného kontaktu

Člověk se podle situace chová kontaktně, nebo udržuje distanci, popř. se dotýká vlastního těla. (autokontakt). Foto K. Cudlín

- hovoříme o typu kontaktním. Naproti tomu jiní zachovávají mezi sebou stále určitou vzdálenost (distanční), jen aby k přímému tělesnému kontaktu nedošlo - tzv. typ distanční. Mezi oběma typy existují přechody, přesto můžeme např. většinu hlodavců, poloopic i opic pokládat za zvířata kontaktní, naproti tomu např. rackové, ale také přežvýkavci patří k typu distančnímu.

Pokud jde o člověka, rozlišujeme v zásadě dva typy kontaktního chování: dotyk vlastní osoby (autokontakt) a dotyk druhého jedince. Vzájemný tělesný dotyk mezi lidmi hraje důležitou a zajímavou roli i v neverbální komunikaci, a to nejen v přísném soukromí, ale i na veřejnosti.

Při sledování vzorců dotykového chování lidské dvojice (dyády) na veřejnosti jsme před lety zjistili (Klein, 1985), že distribuce těchto vzorců je nejvíce ovlivněna pohlavím členů dyády (tělesný kontakt v dyádě muž - muž je v našem sociokulturním prostředí velmi vzácný bez ohledu na sociální situaci). Důležitý je rovněž věk obou partnerů (s přibývajícím věkem ubývá vzorců „těsného“ tělesného kontaktu) a významný

Těsný tělesný kontakt plní jak u orangutana, tak u člověka ochrannou funkci, poskytuje pocit jistoty a bezpečí. Snímky L. Hausera (vlevo nahoře) a K. Cudlína (vpravo nahoře, dole)

vliv má i sociální situace: kupř. v prostředí, kde jsou oba partneři relativně málo oblečení (na plaveckém stadiónu), tělesného kontaktu mezi členy dyády nápadně ubývá. Zvláštní význam má vzájemný tělesný dotyk s osobami zcela neznámými, např. při podávání ruky. Řadu zajímavých poznatků z této problematiky přináší mj. opakovaně vydávaná publikace Já a ty J. Křivohlavého (1. vyd. 1977).

Na dotykovém chování člověka na veřejnosti si můžeme názorně ilustrovat i naše dřívější tvrzení o kvantifikovatelnosti většiny komponent neverbální komunikace. V daném případě můžeme použít ordinální (pořadovou) škálu kupř. se třemi stupni: žádný tělesný kontakt s jinou osobou (viz obr.), naopak zde často pozorujeme autokontaktní chování, dále běžný tělesný kontakt maximálně plochou jedné dlaně a konečně těsný tělesný kontakt, více než plochou jedné dlaně (viz snímky výše). Takové stupnice říkáme pořadová a máme-li dostatečný počet pozorování, můžeme se získanými daty provádět i jednodušší statistické testy. Zvláštním druhem tělesného kontaktu

s druhou osobou je vzájemný dotyk rtů. Podle mnoha badatelů je polibek odvozen od potravového chování a patří k nejméně intimním projevům nejen pokud jde o sexuální chování, ale vyjadřuje se jím také úcta, poděkování apod.

Jak už jsme řekli, etologický přístup k pozorování a popisu lidského chování může přinést řadu pozoruhodných poznatků, které jsou užitečné v mnoha jiných disciplínách. Klasická etologie nám pomáhá jako inspirační zdroj především svými metodami (pozorování a popis chování v přirozeném prostředí), ale také způsobem, jak klade otázky apod. Mnohem opatrnější však musíme být při zobecňování závěrů z našich pozorování lidského chování, protože jeho kulturní determinace v mnoha případech je neodiskutovatelná a unáhlené generalizace mohou vést ke zcela chybným závěrům. Také častá otázka o vrozenosti resp. naučenosti některých vzorců chování je ve své striktní podobě málokdy užitečná. Navíc jedna z metodik k rozlišení naučeného a vrozeného chování, jak je známa z etologie - tzv. Kašpar Hauser, je

u člověka přirozeně nepoužitelná. (Kašpar Hauser je jméno mladíka, který byl v minulém století „vychováván“ v úplné sociální izolaci, bez možnosti fyzického kontaktu s jinou osobou. Předpokládá se tedy, že chování, které mu bylo vlastní, když byl objeven a přišel do styku s ostatními lidmi, bylo z převážně většiny vrozené.) Název Kašpar Hauser (K. H.) se používá pro označení jedinců vychovávaných od nejranějšího mládí v přísné izolaci od ostatních příslušníků svého druhu. (Blíže viz např. Z. Matějček, J. Langmeier: Výpravy za člověkem. Odeon, 1981). Osud tohoto „chlapce z Norimberka“ byl i literárně zpracován (J. Wassermann) a několikrát také posloužil jako předloha k filmu.

Přes všechna uvedená omezení je však třeba pokládat etologii za disciplínu, která může objasnit některé mechanismy v chování člověka, a termín etologie člověka, používaný v posledních letech zejména v západních zemích, je nutno uvést i do povědomí zbývajících našich psychologů a antropologů. Důraz, který etologie klade na biologické základy chování, by nás neměl odrazovat. Námitkami proti přeceňování biologického oproti sociálnímu a kulturnímu lze čelit vysokou metodologickou náročností a kritičností spolu s interpretační opatrností. Uvědomlivě aplikovaný redukcionismus může být, zejména s ohledem na nesmírnou složitost lidského chování, do značné míry užitečným, a to nejen při výchově (vliv normativní), ale i při terapii chování patologického (vliv korektivní).

Ostatně odmítání etologického přístupu k výzkumu chování člověka, který je svojí povahou vysloveně neinvazivní, by ochudilo možnost vědeckého poznání, a ve svých důsledcích by vlastně bylo antihumanistické.